

het half verwoeste Rusland, is er met ons menschenleven gespeeld alsof 't lucht-blazen in ademtocht waren. Het heette dan dat de wereld allengs haar toppunt van ontwikkeling en beschaving bereikte. Steeds meendemen zijn volsteideaal nader te komen. Zoals de pottekakker zijn leem indrukt en vervormt, zoo zou heel ons geslacht in al heerlijker gestalte zich tot al hooger verheffen. En nu de uitkomst vlak het tegendeel voor ons uitspreidt, en we het voor oogen zien, hoe de haat en wrevel, ja de moordzucht in geen eeuw ons gelijk nu overrompeld heeft, durft men toch gewagen van voortgang en winste voor ons menschenlijk leven. Moge ons dan zaliger ervaring ten deel vallen. Hebt een open oog voor de egoïstische heerszucht die allengs intreedt, voor het vergeten van uw God en Vader, dat de geesten overmeestert, en voor de Kainsnatuur die zich als de adel van uw menschenlijk geslacht aandient, — en worde het u en de uwen gegend, zij 't al in eener kring, daar zaliglijk met de hope des ewigen levens tegenover te staan. Niemand onzer weet meer, of hij zijn natuurlijke dood zal sterven. Na alle slag van het onheil, kan ook ons en de onzen een ruk van het noodlot overvallen, die ons onverhoeds en op de bangste wijze uit deze wereld wegneemt, en opvoert naar hoger. Moge 't dan slechts zijn dat ge ook in het nu komende jaar uw leven daarop inricht, uw zinnen en uw gedachten daarop saamreikt, u met die heilige en aangrijpende gedachte vertrouwd maakt. Behaagt 't dan uw God, u ook dit jaar uw gespannen en beangstigend leven hier nog te laten voortzetten, zij 't dan Hem ter eere doorleefd. Doch ware het u beschikt, dat ge in 't nu ingaand jaar uw loop hier beneden voleind hadt, moge dan de finale uitkomst van uw leven eereblijding aan uw God en zaliging van uzelven zijn. Een jaar met uw God begonnen, met Hem doorworsteld, en in zijn zalige gemeenschap voleind!

Dr. A. K.

„Het einde is er. Het einde is gekomen“.

[JAARWISSELING 1919/20]

Voorts, gij menschenkind, zoo zegt de Heere HEERE van het land Israël: Het einde is er, het einde is gekomen over de vier hoeken des lands. Ezechiel VII : 2.

Bij het indenken van wat te komen staat, plaatst de Heilige Schrift ons telkens weer voor twee mogelijkheden. Eenerzijds toch heeft de Christus zelf over zijn wederkomst ten gerichte zich op zoo verrassende wijze uitgelaten, dat ge elken morgen en elken avond het einde der dagen zoudt kunnen verwachten, om door de wederkomst des Heeren in de toekomstige wereld over te gaan. Zóó ernstig toch en aangrijpend stelt de Christus aan zijn apostelen Zijne wederkomst ten gerichte voor, dat een ieder verrast zal worden te midden van zijn dagelijksche bezigheid, om plotseling in het einde der wereld te worden overgezet. Opzettelijk laat de Heere niet toe, dat we hierbij met overgangen rekenen. De mogelijkheid althans moet worden aangenomen, dat op een ons geheel onbekende dag plotseling de eindbeslissing inreidert, en zóó onverwachts en zóó plotseling intreedt, dat het één enkele dag zal zijn, die als in tweeën voor ons zal worden gesneden, en wel op zulk een wijze, dat al wat ons overkomt ons verrast, zonder dat we er op waren voorbereid. Waren ten, twaalf maanden na Jezus' bemelvaart, na de uitstorting van den Heiligen Geest, het einde ingetreden, het zou in geen enkel opzicht met Jezus' getuigenis in strijd zijn geweest, en 't eer volkomen bevestigd hebben. Zoo hangt de Gemeente des Heeren, volgens Jezus' eigen getuigenis, steeds van jaar tot jaar tusschen de twee aangrijpende mogelijkheden, of dat 't levenshierop aarde plotseling wordt afgebroken door Jezus' wederkomst, ofwel, dat het aardse leven nog van eeuw tot eeuw wordt voortgezet, maar dan toch altoos zoo, dat plotseling en geheel onverhoeds het einde kan intreden. Zoo en niet anders heeft Jezus zelf 't ons voorgespiegeld. En evenzo gold hetzelfde voorstelling reeds onder de Profetie. Beluister 't maar aan wat Ezechiel in zoo veel vroeger dagen aan Israel toeriep. Hij zag het einde naderen, hij zag den dag die het einde brengen zou, met wisse schreden intreden. En in zijn profetischen blik zag hij als in vassie trekken, hoe Israels einde nabij was, en de Verlossing door den Middelaar stond in te gaan.

In geheel gelijke positie verkeerden ook wij thans. Ook voor ons geldt de regel van ouds, dat morgen den dag het einde kan intreden, doch steeds onder bijvoeging dat de Heere machtig is om den dag van Zijn wederkomst te verschuiven tot op 't voor ons onbekende oogenblik, dat het einde ten slotte gekomen is, en de eindbeslissing kan ingaan.

Zoo hangt wat te komen staat, derhalve steeds tusschen twee mogelijkheden. We kunnen er zóó vooruitgaan, dat het slot intreedt, de eindjaar bereikt is, en morgen de dag van de wederkomst des Heeren zich als een volgend feit openbaren zal. Maar het kan evenzo zich openbaren, dat de tijd der voorbereiding nog niet voleind is, nog steeds doorgaat, en eerst ten slotte, geheel plotseling, ons op een dag waarop we nauwelijks gezonden hadden, overvalt.

De vraag waarvoor we ook bij het einde van dit jaar komen te staan, is alsoo niet, of een plotselinge wederkomst van den Christus zou kunnen intreden. We weten dat dit kan. Ja meer nog, we weten, dat dit hoogstwaarschijnlijk ons zelf nog of ons nakroost overvallen kan. Maar de vraag die zich thans vooral aan ons opdringt, is in veel sterker zin, of we uit de gegevens die zich voordoen, al dan niet naar de overtuiging worden gedrongen en gedreven, om het einde als met wisse schreden naderend ons voor te stellen. Beide kan. Het einde kan snel naderend zijn, ofwel er kan, ver het einde intreedt, nog een rijke ontwikkelingsperiode ons wachtende zijn. En juist daarom dringt zich thans vooral zoo sterk de vraag aan ons op, of Ezechiel's profetie ook op ons niet toepasselijk staat te worden, en of ook tot de uwen niet de roepstem der profetie moet uitgaan, dat het einde nabij, dat het einde naderend is, en of niet de eindperiode van de machtige wereldworseling staat in te gaan.

Tweeërlei verwachting beheerscht nu in deze spannende periode de geesten. Van de één zijde hoort ge roemen door de minnaars der nieuwe, nu eerst opdagende wereld, die u voorhouden, hoe nu eerst de vroeger jammer zijnde einde tegemoet gaat, om een periode van hooger menschenlijk geluk te doen intraden; maar ook anderzijds de roerende en aangrijpende vraag, of al wat dit jaar ons verrast, er niet klaar en duidelijk op wijst, hoe 't einde niet slechts naderende is, maar dat al de wereldgebeurtenissen die ons verschrikken, het einde komen doen. Beiderzijds erkent men dat de periode die we doolven, van geheel bijzondere aard is, en groote dingen aankondigt, en 't verschil is alleen, dat de één in het nieuwe dat opkomt, een rijker en hooger ontlooiing van het bestel Gods acht te mogen eeren, terwijl de ander, en de lezers van de *Herant* scharen zich zeer stellig onder de laatste, gevoelt dat er wel radicale veranderingen voor de deur staan, maar dat die komende veranderingen, wel verre van het menschenlijk leven te verhoogen en te veredelen, welken niet anders zullen kunnen doen, dan het einde inhouden. En dit nu is 't wat vooral bij den keer in den loop der jaren, en in den Decembermaand zich aan ons opdringt. Het neemt alles om ons heen en algeheel in keer en wijziging aan. Het leven der wereld en van de volken onderling gaat in een geheel nieuwe verhouding over. En dit nu stelt ons vanzelf de zoo aangrijpende vraag, of de keer, de omwenteling die gaande is, ons in een rijker leven zal overleiden, dan wel ons het einde toe zal voeren, en dat we ons daarom op dit einde moeten voorbereiden.

Kon men nu zeggen, dat de machtige keer die in de deskbeelden van de toonaangevende volken opkomende was, het volksleven nader aan de eere Gods bracht, zoo zou men nog kunnen vragen, of ook voor de geloovigen niet tweeërlei mogelijkheid allicht ware in te wachten. Doch juist dit is niet zoo. Wie de machtige actie die zich in het leven der volken openbaart, van nabij gade slaat en aan hooger begripsten toetst, kan niet anders bekeken, dan dat de Rijklijke achteruit raakt, dat de groote levensbeweging, die beuigt een nieuwe toekomst te zullen scheppen, zich ten slotte geheel en al van den levenden God verveerd heeft, en dat ze thans op niets anders bedacht is, dan op menschenlijke vindingen voor de toekomst van ons geslacht, maar vindingen die, in stede van God te zoeken en Hem te eeren, veelmeer eenglijkt er op uit gaan, om de eere Gods te verkraken, een wereld zonder God in ere te brengen, en schier alles wat nog naar God ontien hemelchen Vader roept, op zij te schuiven en te verdingen. Juist dit nu moet voor ons steeds meer dan levensregel bepalen. Op alle gangen en wegen waarop de wereld thans steeds meer opzettelijk de heilige openbaring vernoot, om eenglijkt op eigen vinding te drijven, kan en mag we den Christus belijden, de wereld niet volgen, doch moet haar veelmeer krachtig, ernstig en welbewust tegenstaan. Of het einde dat komende is, reeds nu onverwilt zal intreden, weten we niet. Dat blijft 't mysterie. Doch van staat dat bij de intrade van het thans komende jaar, dit alles ons met steeds warmer drang toeroept: „Zie het einde. Het einde is gekomen“. Vinde dit einde dan ook U met de Uwen op de wegen die des Heeren zijn.

Dr. A. K.

Amsterdam, 26 December 1919.

Nu de Regeering, zooals de Minister van Financiën verklaard, ernstig overweegt den financieelen band tusschen Kerk en Staat onder voor beide partijen billijke voorwaarden te ontbinden en de Minister de kerkelijke besturen zelf reeds heeft uitgenodigd, daarover saamsprekingen met hem te houden, is het vraagstuk van de verhouding tusschen Kerk en Staat, vooral wat de financieele kwestie betreft, weder actueel geworden en is het daarom goed, dat aan dit vraagstuk de aandacht der Kerken gewijd worde.

Ook voor onze Gereformeerde Kerken is dit vraagstuk van belang. Niet alsof we er zoo bijzonder begeerig naar zouden zijn, dat, wanneer het tot boedelscheiding tusschen Staat en Kerk kwam, ook een deel van de dan uit te keeren kapitalen aan onze Kerken zouden geschonken worden. Al is het zeker onrecht, dat de Overheid, die thans krachtens Artikel 171 der Grondwet aan alle Kerkgenootschappen subsidie verleent, dit alleen niet doet aan de Gereformeerde Kerken, hoewel zij in zielenaanstal na de Hervormde en de Roomsche Kerk het talrijkst zijn; en al wordt dan ook algemeen erkend, dat bij een eventuele uitkeering van kapitalen aan de verschillende Kerken, die dusver subsidie genieten, ook de Gereformeerde Kerken, al ontvingen ze dusver niets uit de Rijsschatkist, maar recht en billijkheid niet mogen worden voorbij gegaan; toch is het niet om dit financieele belang, dat onze Kerken zelf bij deze afrekening zouden kunnen hebben, dat wij de losmaking van den financieelen band tusschen Staat en Kerk met hartelijke ingenomendheid zouden begroeten.

Het bezit van een dergelijk kapitaal zou zelfs in meer dan één opzicht voor onze Kerken, die tot dusver geheel uit eigen middelen in de uitgaven van den eeredienst voorzagen, niet zonder bedenking wezen. Vooreerst is het gevaar niet denkbeeldig, dat wanneer onze Kerken zulk een kapitaal ontvingen, de overvaardigheid der leden daardoor dalen zou. Ook bij het Christelijk onderwijs heeft men de ervaring opgedaan, dat naarmate de subsidie van den Staat steeg, de contributien verminderden. En in de tweede plaats kan het bezit van zulke kapitalen altoos een gevaarlijk element worden, wanneer er strijd ontstaat in de Kerken zelf over de handhaving van de belijdenis. De vrijheid der Kerken is het beste gewaarborgd, wanneer geen kapitalen haar binden.

Maar al achten we voor onze eigen Kerken de uitkeering van zulke kapitalen niet zonder gevaar, met het oog op den kerkelijken toestand in het algemeen, kunnen we niet anders dan met blijdschap het voornemen der Regeering begroeten, om den financieelen band tusschen Kerk en Staat los te maken.

Natuurlijk zal dit niet kunnen geschieden zonder Grondwetsherziening. Art. 171 ouzer

Grondwet stelt de uitkeering dezer subsidies vast, en dit artikel zal dus weggenomen of door een ander artikel moeten vervangen worden. Zelfs zal de ernstige vraag daarbij aan de orde moeten komen, of de Regeering met een herziening van Art. 171 alleen volstaan kan. Heel het Vle hoofdstuk onzer Grondwet, dat over den Godsdienst handelt, behoeft wel een grondige revisie. Al zijn de grondbeginselen, waarvan de Grondwetgever bij dit hoofdstuk is uitgegaan, niet onjuist, er komen bepalingen in dit hoofdstuk voor, die deels verouderd zijn, deels voor de Kerk krenkend zijn, en er bestaan leemten, die dringend aanvulling verischen. Vooral de critiek op dit Hoofdstuk door Mr. Burret in zijn proefschrift uitgeoefend, heeft de noodzakelijkheid van deze herziening in helder licht gesteld.

Maar al hopen we, dat bij de komende Grondwetsherziening niet alleen Artikel 171, maar heel dit hoofdstuk aan de orde zal worden gesteld, toch is het financieele vraagstuk zeker het meest belangrijke. En de groote en allesbeheersende vraag is dan ook, hoe dit vraagstuk zal worden opgelost. Eenerzijds dringt men er op aan, dat de Staat den financieelen band nog versterken zal, door de subsidies aan de Kerkgenootschappen te verhoogen en die subsidies ook uit te keeren aan die Kerken, die dusver geen toelage uit de Staatskas ontvingen. Anderzijds wil men dat de Staat den financieelen band geheel verbreken zal, omdat deze financieele band een zilveren koorde is gebleken, die in den Staat én de Kerk in hun vrije ontwikkeling belemmert en met name voor de Kerk een geestelijke schade is gebleken. Maar ook onder degenen die voor de ontbinding zijn van den financieelen band, bestaat geen gering verschil van gevoelen over de vraag, hoe die ontbinding moet plaats vinden. Sommigen willen, dat de Staat eenvoudig zal ophouden deze subsidies uit te keeren; anderen achten, dat de Staat dit niet doen mag zonder als vergoeding voor deze subsidies aan de Kerken een kapitaal te geven.

Het was daarom zeer goed gezien, nu dit vraagstuk zoo actueel is geworden, dat het Bestuur van den Gereformeerden Bond besloot een buitengewone vergadering te houden om dit vraagstuk te bespreken en daarbij als inleider uitnodigde Mr. C. J. van Apeldoorn. Mr. van Apeldoorn behoort toch door zijn uitvoering en grondige studie over de kerkelijke goederen in Friesland, tot de beste kenners van de juridische vraagstukken, die aan dit onderwerp verbonden zijn. Aan zijn voorlichting was dus groote waarde te hechten, te meer waar hij ook bij het debat, te Leeuwarden gehouden, reeds gebleken was voor geen kerkelijke vooroordeelen uit den weg te gaan.

Het referaat, door Mr. van Apeldoorn gehouden tot toelichting van een negental stellingen, waarin hij kort zijn gevoelen samenvatte, is dan ook met bekwaam spoed in druk verschenen en kan dan ook uitmuntend dienst doen om dengene, die van de historische vraagstukken op de hoogte wil komen, voor te lichten. Op zeer klare en bevattelijke wijze, zoodat zelfs een leek op dit gebied hem gemakkelijk volgen kan, heeft hij uiteengezet, hoe de verschillende goederen en fondsen in ons land ontstaan zijn; welk eigenaardig karakter ze droegen, n.l. dat ze niet het eigendom waren van de Kerk, maar stichtingen, d.w.z. eigendommen, die niet behoorden aan een bepaald persoon of corporatie, maar bestemd waren voor een bepaald doel. Hoe deze goederen, die vóór de Reformatie bestemd waren voor den Roomschen eeredienst of religie, na de Reformatie door de Overheid bestemd zijn geworden voor de Gereformeerde Kerken, bepaaldelijk om daaruit de tractementen te betalen; en hoe de Overheid daartoe voor een deel zelf het beheer dezer goederen op zich genomen en deze goederen in zogenaamde geestelijke kantoren heeft saamsgevoegd, zooals met name in Holland en Utrecht is geschied. De inkomsten dezer kerkelijke en geestelijke goederen reikten echter bij lange na niet toe om in de behoeften aan predikants-tractementen te voorzien, waarom de Overheid uit belastingpenningen het ontbrekende aanvalde, waartoe zij als voedscheitsteheer der Kerk zich verplicht achtte. Bleef de toestand zoo tot het einde der 18e eeuw, toen, tengevolge van de omwenteling, de band tusschen Staat en Kerk verbroken werd en de Overheid ophield de Gereformeerde Kerk als de ware Christelijke Kerk te erkennen, hield ze ook op met de predikants-tractementen te betalen en besloot ze de goederen der geestelijke kantoren, die dusver voor deze tractementen gediend hadden, nu voor een ander doel te bestemmen, n.l. voor de armen en het onderwijs. De Kerkgebouwen en de daarbij behorende goederen zouden onder de verschillende gezindheden of Kerken verdeeld worden naar gelang van het zielenaanstal. En wel heeft zoowel Koning Lodewijk in 1808 als daarna Koning Willem I weer bepaald, dat de Staat aan de dienaren van den godsdienst, nu niet meer van één gereformeerde Kerk, maar van alle Kerken, zulk een bedrag zou niet geschied zijn, maar dat het bedrag van vroeger gecorrigerd zou worden naar alleen van de doelmattigheid. Ook de Grondwet zou niet anders anders worden, als men gewooneijk behoeft te zoodat de Overheid voortaan niet tijdig zou wezen deze tractementen te betalen, zoodat deze subsidies niet meer recht zou worden aang

Op grond

Mr. van Ap

toeg komt

conclusie.

conclusie.

conclusie.

conclusie.

conclusie.

conclusie.

conclusie.

conclusie.

conclusie.

conclusie.

dat de Overheid geen de minste verplichting heeft om, wanneer zij den financieelen band met de Kerken losmaakt, aan deze eenige schadeoosstelling te geven. „De bevoorrechte Kerken, zoo zegt hij in stelling VIII, kunnen daarbij rechtens geen aanspraak maken op schadeoosstelling“. Hij zelf acht het dan ook ten eerste gewenscht, dat de losmaking van den financieelen band geschiedt *zonder schadeoosstelling*. „Verleent de Staat schadeoosstelling, zoo zegt hij, dan is dat gunst, geen recht. De vraag is nu, of de Staat dergelijke gunsten behoort te verleenen?“ Het antwoord daarop luidt: Nee. Wanneer de Staat, van oordeel, dat het niet langer op zijn weg ligt de Kerken financieel te steunen, maar dat deze zelf in de kosten van haar eeredienst moeten voorzien, de jaarlijksche uitkeeringen staakt, dan moet hij niet in lijnrechten strijd met dit standpunt aan de Kerken uit 's Lands kas in een of anderen vorm, onverplicht, een kolossale uitkeering doen om haar, ook voor het vervolg, de inkomsten, welke er tot dusver waren, te waarborgen“. (blz. 28) Maar al voelt hij zelf 't meest voor het staken der uitkeeringen zonder schadeoosstelling, een denkbeeld, dat hem uit een oogpunt van recht een gezonde staatkunde het enig juiste schijnt, toch vrees hij wel, dat dit denkbeeld weinig kans heeft verzevenlijkt te worden, omdat er te groote financieele belangen bij betrokken zijn. „Mits men maar niet langer spreke van „verkrengen rechten“, waarop deze restitutie zou berusten, heeft hij er dan ook geen overwegend bezwaar tegen, dat de Staat een zeker kapitaal aan de Kerken uitkeert, *mits alle Kerken* dan op een voet van gelijkheid behandeld worden en niet de eene Kerk boven de andere wordt bevoorrecht. Daarom zal aan twee eischen dan voldaan moeten worden:

1. dat ook die Kerken, welke tot dusverre niets uit 's Lands kas ontvingen, in de uitkeering deelen;

2. dat de uitkeering aan de Kerken geschiedt in evenredigheid van elks ledental.

De stellingen, waarin Mr. Van Apeldoorn zijn betoog samvat, luiden daarom aldus:

I. De rechtstoestand der kerkelijke goederen beantwoordde vóór de Reformatie aan wat wy heden ten dage stichtingen noemen.

De inkomsten strekten ten behoeve van den Katholieken eeredienst.

II. Sinds de Reformatie erkende de Overheid alleen de Gereformeerde religie als de ware Christelijke religie.

De inkomsten der kerkelijke goederen kwamen sindsdien, krachtens besluit van de Overheid, alleen ten goede aan de uitoetening van die religie.

De Overheid voerde het opperbeheer over die goederen van alle pleaze stichtingen en achtte zich gerechtigd daaroer te beschikken.

In den eigendomsaanspraak der goederen heeft zij in het algemeen eene wijziging gebracht.

III. De Revolutie proclameerde de scheiding van Kerk en Staat.

Sindsdien erkende dus de Overheid geen enkele Kerk meer als de ware.

Hieruit vloede voort, dat de inkomsten der kerkelijke goederen of ten goede moesten komen aan alle gezindheden, of een geheel nieuwe bestemming moesten ontfangen.

Het laatste bepaalde de Overheid in 1798 ten aanzien van de goederen der z.g.n. geestelijke kantoren, het eerste ten aanzien van de kerkgebouwen en de daarbij behorende goederen alsmede de pastoriehuizen.

IV. Koning Lodewijk Napoleon gelastte bij besluit van 5 April 1808 no. 35 de overbrenging van de in 1798 nationaal verklaarde goederen der geestelijke kantoren naar 's Lands Kas.

Op gronden van doelmatigheid en niet op grond van de overbrenging heeft hij bij Decreet van 2 Augustus 1808 aan de onderscheidene gezindheden uitkeeringen uit 's Lands Kas toegezegd.

Ten aanzien van de kerkelijke goederen bevatte het Decreet de volgende bepaling, welke zich geheel aansloot bij die van 1798.

V. Na de Restauratie handhaafde de Overheid de in 1808 gedane toezegging van uitkeeringen uit 's Lands Kas aan de onderscheidene gezindheden.

Zulke geschiedde op dezelfde gronden, welke in 1808 tot die toezegging hadden geleid.

VI. Artikel 171, de lid, der grondwet, hetwelk aan de onderscheidene gezindheden of derzelver leeraars verzekerde de tractementen, pensioenen en andere inkomsten door haar in 1815 genoten, bevat niet de erkenning van verkrengen rechten, maar steunt louter op gronden van doelmatigheid.

VII. Bij de toepassing van artikel 171, 2e lid, heeft de Regeering tot dusverre zich in het algemeen bevestigd niet door overwegingen van recht of billijkheid, maar door willekeur.

VIII. De financieele band tusschen Kerk en Staat worde losgemaakt.

De bevoorrechte Kerken kunnen daarbij rechtens geen aanspraak maken op schadeoosstelling.

Het is gewenscht dat de losmaking geleid zij geschiedt, zonder schadeoosstelling, door jaarlijksche korting op het bedrag der uitkeeringen.

Aan de in functie zijnde bedienaren van den godsdienst, die uitkeeringen uit 's Lands Kas genieten, behooren deze verskerd te blijven.

IX. Indien utiliteitsredenen ertoe leiden, bij losmaking van den financieelen band de Kerken schadeoos te stellen door eene uitkeering in eens, eischen artikel 168 der grondwet en de billijkheid, dat aan alle Kerken onder onderscheid eene uitkeering worde gedaan in evenredigheid van elks ledental.

Aan de klaarheid en helderheid van dit juridische betoog moet zonder twijfel hulde worden gebracht. Evenzo waardeeren we het, dat deze jurist, die zelf tot Hervormde Kerk behoort, zoo beslist opkomt ook voor de rechten van de Kerken, die dusver geen subsidie ontvingen. En niet minder heeft zijn principieel standpunt onze hartelijke instemming, dat de Kerk niet van Staats-hulp afhankelijk mag wezen. „Ik schaaf mij geheel, zegt hij, aan de zijde van den Staat van alle Staats-hulp aan de Kerk afkeering zijn. De Kerk behoort niet te steunen op de Overheid, maar op de overvaardigheid harer leden. Het is der Kerk onwaardig, te worden onderhouden door het geld, dat van Staatswege wordt afgedwongen ook van hen, die van haar niet gediend zijn

of zelfs vijandig tegenover haar staan.“ (blz. 27)

Srijvend scherp is dan ook zijn antwoord aan degenen, die beweren, dat het staking van de Rijksuitkeeringen zonder vergoeding, de Hervormde Kerk failliet zou gaan. „Indien dat waar was, zegt hij, zou de Hervormde Kerk niet waard zijn, dat zij bestaat. „Men wil niet begrijpen, gaat hij voort, dat men juist uit liefde voor deze Kerk voor staking van alle staats-hulp pleiten kan. Voor mij staat vast, dat een Kerk meer bloeien zal, indien zij steunt op de overvaardigheid harer leden, dan wanneer zij door staatsgeld in stand wordt gehouden.“ (blz. 29 noot).

Dat we het principieel geheel met Mr. van Apeldoorn eens zijn, wat zijn beschouwing van de Staats-hulp betreft, behoef wel geen betoog. En het verblijdt ons, dat van Hervormde zijde dit zoo onomwonden wordt uitgesproken. De beste oplossing voor de Kerk zelf zou o.i. wezen, wanneer noch Staats-tractement noch Staatskapitaal aan de Kerken werd uitgekeerd. Toch meenen we, dat practisch deze oplossing onmogelijk zal blijken en dat tegen het juridische standpunt van Mr. van Apeldoorn wel eenige bedenking is in te brengen. Daarop komen we een volgend maal terug.

De Theologische Ethiek van Rich. Rothe.

Op geheel ander gebied dan de dissertatie van Dr. Th. Ruys beweegt zich het proefschrift, waarmede de heer J. W. Geels den titel van Doctor in de Theologie aan de Vrije Universiteit verwierf. Kooft Dr. Ruys het terrein der Kerkhistorie en leverde hij ons de biographie van een onder Calvinistische volksleiders uit de 16e eeuw, Dr. Geels betrad het gebied der Ethiek en gaf ons niet een biographie, maar het stelsel van een der woordvoerders der Ethische theologie, n.l. van Richard Rothe, niet alleen om dit stelsel ons te doen kennen, maar vooral om op dit stelsel kritiek te oefenen, zoowel immanente kritiek, als kritiek van ons Gereformeerd standpunt uit.

Al heeft Richard Rothe niet in eigenlijken zin school gemaakt en al ligt zijn leven reeds meer dan een halve eeuw achter ons — hij werd geboren in 1799 en stierf in 1867 — toch blijft zijn Theologische Ethiek in meer dan één opzicht een der bewonderenswaardigste schepingen van den Duitschen geest. En waar de invloed, die van deze Ethiek is uitgegaan, niet alleen in Duitsland, maar ook elders, groot is geweest, loonde het zeker de moeite dit stelsel nader uiteen te zetten en te toetsen. Hoeveel bezwaar we ook mogen hebben tegen het speculatief uitgangspunt van Rothe en hoe bedenkelijk menige conclusie ook zijn moge, waartoe dit uitgangspunt hem verleide, toch behoort de Theologische Ethiek van Rothe door zijn stouren opbouw en consequente logische denkkracht tot de grootste schepingen van de Duitsche Theologie, waarmede ieder denker rekening heeft te houden.

Nu was het zeker geen gemakkelijke taak voor een nog jong geleerde om dit onderwerp te behandelen. De Ethiek van Rothe heeft met wat wij gewoonlijk onder een Ethiek of Zedeleer verstaan, niet veel overeenkomst, want ze is veel meer een speculatief systeem, waarin heel de opvatting, die Rothe van de Christelijke religie had, tot uiting kwam. Om den filosofischen opbouw van dit systeem weer te geven, de bronnen aan te wijzen, waaraan dat systeem ontleend is en dit systeem recht te beoordeelen, werd een wetenschappelijke en met name een filosofische ontwikkeling geëischt, die gewoonlijk eerst vrucht is van rijper jaren.

Dr. Geels heeft zich echter van deze moeilijke taak op alleszins loffelijke wijze gekweten. Uitgaande van de gedachte, dat ten slotte de vraag, welk een filosofie men kiest, daarvan afhangt, welk een mensch men is, heeft hij eerst den persoon van Rothe, zijn geestelijke ontwikkeling en levensgang getekend. Daarna volgt in hoofdstuk II een breede uiteenzetting van Rothe's Ethiek zelf; in hoofdstuk III de aanwijzing welke geestelijke stroomingen in Rothe's tijd bijzonder invloed op zijn Ethiek hebben gehad; terwijl in de beide slothoofdstukken critiek op deze Ethiek wordt uitgeoefend, eerst immanente critiek, d.w.z. critiek van zijn eigen stelsel uit, en dan critiek naar de Gereformeerde beginselen, waarbij hij vooral opkomt tegen het onschijnlijk en onkerkelijk karakter van Rothe's Ethiek. De grondfout van Rothe ligt z.i. daarin, dat hij zijn uitgangspunt neemt niet in de Schrift als principium Theologie; maar in het Christelijk zelfbewustzijn. Zoo is daarmede tegelijk de fout aangewezen, die niet alleen Rothe's Ethiek, maar heel de Ethische Theologie aankleeft.

Met deze eerste proeve van wetenschappelijke arbeid, die zoo uitnemend geslaagd is, mogen we Dr. Geels van harte gelukwenschen. Er spreekt een rijpheid van oordeel uit, die voor de toekomst veel belooft. Moge het daarom niet bij dezen eersteeling blijven.

Meanchthon's studie van het Grieksch in verband met zijn humanisme.

Hoewel het onze gewoonte niet is, om op andere dan op theologische dissertaties de aandacht te vestigen, meenen we ditmaal toch een uitzondering te mogen maken voor het proefschrift, waarmede de heer Schainck, rector aan het Gereformeerd gymnasium te Amsterdam, den titel van doctor in de letteren en wijsbegeerte behaalde. De heer Schainck, die eerst als rector

aan Arnhe zijn bleef zich nu het Gymn vele b van d tijd prof. beteck raakt de p perso beteck dat w beter van d ben g alleen. Melan Grieks onder ons te Huma op de thou band n en w ceptor geleen gewor Aan oplevi keeren klassie zoo v ook 2 studië Calvijt vormit die her Maar tevel maar van d was, t de ge M-lant ren g heeft vorm sieke t is hij voor h zegen Al t van de dacht tecken tocht in Melanc al m dat zij standp beteck Melanc h-bber van he Kerk l

Subj Heet de Re waarva leuen brenge staat, toonee sidiere doel, g Niet Toone pleidoc kunstig ten, be En zoo die do houd van de van d althans schuilt, alle bu door l zoeken afkeer Toonee Maar tegen g ingebra zich d tot sul door h uitoef die van lijk te Men subsidie in de l subsidie later l toch ge deze a binden, zedelijk uit die Regeer invloed Daar dezer s betere voeren, doen k zoo bed derfelijk van kla daarom publiek zulk eer den ge kunnen dus, m het too